

árválkodik Hann Ernő 1916-ra datált borítórajza, mivel ez a kötet felvállalt időhatárán kívül esik. A második szerkezeti egységet a nem vagy nehezen azonosítható illusztrátorok által készített borítók zárják. Érdekes szellemi kalandra csábítanak a kiváló minőségű illusztrációk, amelyek alapján lehetőség nyílik például az ugyanezen időszak hazai könyvtermésének borítórajzaival való összevetésre.

A harmadik nagy szerkezeti egység mintegy lexikoncikkekben foglalja össze a művészek legfontosabb életrajzi adatait, életútjukat (vagy azt a részét, amely a Csehszlovák Köztársasághoz kapcsolódott), a munkásságukkal kapcsolatos ismereteket, a vonatkozó szakirodalmat. Akadnak olyan alkotók, akikről alig vagy igen hiányosan áll csak rendelkezésre valami tudás; ez a tény önmagában indokolja Szabó Lilla kutatásainak fontosságát. A kötet arra is lehetőséget nyújt, hogy a szlovák és magyar értelmiség egymáshoz fűződő kapcsolatát ne a nemzeti igazságok nem tagadható, ám önmagában hiányos állításai/tagadásai mentén vizsgáljuk, hanem mindkét részről a közös értékvesztés/értékteremtés kategóriáira fordítsuk figyelmüket.

Bár a kötet a könyvkiadás szempontjából tulajdonképpen határterületet tárgyal, hiszen a tervezők, illusztrátorok egy történelmi kényszerhelyzet következtében fordultak a könyvkiadás felé, az eredmény túllép a külső kiváltó okon: a vizsgált időszakban mind a helyi, mind az egyetemes magyar képző- és kézművészet számára érvényes és értékes, az utóbbit gazdagító alkotások születtek. Külön öröm, hogy mindez egy ilyen szép, tipográfiaiul is korrekt kötetben kerül az olvasók elé. Elismerés tehát a kiadónak is, amely vállalkozott e szépen kiállított, drága papírra többszínnyomással nyomott és nyilvánvalóan igen költséges könyv megjelenítésére.

BUDA ATTILA

Primus Truber 1508–1586. Der slowenische Reformator und Württemberg. Hrsg.: Sönke LORENZ, Anton SCHINDLING, Wilfried SETZLER. Stuttgart, 2011. W. Kohlhammer Verlag, VII, 450 l.

Évfordulókra vagyunk ítélve. A humán tudományos kutatás manapság inkább bokréta a kabáton;

így értelmezik. Nem tudomány és nem kultúra. Azt hiszik, nem eléggé egzakt, és azt hiszik, nem eléggé látványos. Vagyis kizszorul a tudományos és a kulturális költségvetésből is. Az évfordulók révén nyílnak azért lehetőségek; ezeket ki kell használni.

A tübingeni Eberhard Karls Egyetem professzora, Anton Schindling olyan ember, aki jól használja ki az egyes ünnepi éveket. Ráadásul úgy, hogy egy nemzetközi kutató közösségnek teremt kiváló lehetőséget a saját egyeteme múltbeli kapcsolatrendszerének kutatására. A tübingeni konferenciák mindig tartalmasak, tematikusak, de kellőképpen áttekintőek is (külföldi egyetemjárások története, Kálvin, Luther, Melanchthon hatása Közép-Európában stb.). Egy-egy kutatási időszak eredményeinek összefoglalását adják, mégsem az unalomig ismert tézisek ismétlései. Miután Tübingen mindig erős közép-európai kapcsolatokkal rendelkezik, ma is intézményesen segíti közép-európai, egymással nehezen szót értő kutatóit a kapcsolatok rendszeressé tételében.

Primož Trubar életútja kifejezetten olyan, amely alkalmat ad a közös megemlékezésre. A délszláv népek közti reformáció kísérlete, mint mindenütt a közép-európai régióban, az ottani német nyelvű lakossághoz kötődik. De a reformációval együtt újraéledtek vagy feléledtek azok a lelkesítő mozgalmak is, amelyek a személyes vallásosságot állították a hitélet középpontjába az isten tisztelvényének formai elemei helyett. Ezek a mozgalmak mindenütt a nemzeti nyelvűséget kívánták, illetve erősítették meg. Imádkozni az Úrhoz igazán csak anyanyelven lehet. A reformáció első generációjának a feladata volt a térségben az ott élő népek nyelvének taníthatóságát is megteremteni, vagyis megírni a nyelvtanokat, szótárakat szerkeszteni, a katekézisek, iskolai könyvek mellett az anyanyelvű evangéliumot, majd az Újszövetséget és a teljes Bibliát a hívek kezébe adni. Istriától Finnorszáig, Primož Trubaról Sylvester Jánoson át Mikhael Agricoláig terjed a földrajzi tér (ezt hívjuk mi Magyarországon Közép-Európának), illetve az ugyanahhoz a generációhoz tartozó személyiségek sora. Ez utóbbiak természetes módon váltak a nemzeti kultúrák hőseivé, és az állami önállóságot nyert népek tartalmas – nem túlzó, nem sovíniszta – nacionalizmusának jelképeivé. Így van ez Primož Trubarral is. Őt otthon,

Szlovéniában is megünnepelték – szerintem nem kellőképpen stílusosan, inkább angolul, semmint az általa is beszélt nyelven, németül, amely kultúrából ő felépítette önmagát: *Primož Trubar 1508–1586. Ob petstotti obletnici rojstva. On the Five-Hundredth Anniversary of his Birth*. Editor: Maja Lozar ŠTAMCAR. Ljubljana, 2008. Narodni muzej Slovenije. (Korunk téveszméinek egyike, hogy ha angolul van valami, többen olvassák. Igazából, akit ez a téma érdekel, az inkább németül tud, az angolokat meg nem érdekli.) A most ismertett kötet első és hatodik fejezete éppen ezzel a nemzeti kultúra hőseként való megjelenéssel foglalkozik (Der Nachruf an Truber; Erinnerung): azzal, ahogy alakja a szlovén nemzeti öntudat részévé vált, és ahogy ezt az emlékezetet ápolják. Emellett, ahogy ez természetes is, Trubar templomainak, működése helyszíneinek bemutatása is megtörténik. Franz Brendle elhelyezi a szlovén reformátort abban a közép-európai kontextusban, amelybe természetes módon tartozik, s egyben meghatározza viszonyát a protestáns reformáció nagy alakjainak teológiai nézeteihez: Luther követője, de ismeri a helvét gondolatokat, Kálvin és Bullinger is hatással van rá. Humanista alpműveltség, lutheri elkötelezettség a saját kulturális közeg tudatos felvállalása mellett (ezt a 19. század első felétől kezdve anakronisztikus módon nemzeti öntudatnak mondjuk): így jellemezhető az a szellemi koordináta-rendszer, amelyben életműve értelmezhető. Brendle lényegre törően, röviden vázolja Tübingen szerepét a „délkelet-európai” (Südosteuropa) térségben, Moldvától Belső-Ausztriáig (Innerösterreich) – ez a magyar szakírók szerint nem „Délkelet-Európa” –, és kiemeli az Ungnad család és Trubar szerepét a közvetítésben. Trubar kortárs elismertségét jelzi, hogy Jacobus Andreae közvetlenül a halála után értékelte munkásságát egy emlékbeszédben (Leichenpredigt); kötetünk ezt teljes terjedelmében közli (Franz Brendle és Peter Riethe munkája).

A mostani konferenciakötet 8. oldalán lévő térkép jól mutatja az egykori Stájerország, Karintia, Krajna és a kisebb grófságok (Triest, a Habsburg Friaul, Görz, Istria) területét, vagyis azt a térséget – akkori nevén: Innerösterreich –, amelynek morzsáiból a mai Szlovénia áll. Primož Trubar története szempontjából ehhez szervesen kapcsolódik – és ez a tanulmányokban világosan

benne is van – az akkori Magyar Királyság Zala, Vas és Sopron megyéjének, illetve a Horvát Királyságból Varasd és Zágráb megyéknek a területe is. A délszlávok reformációjának kezdetén a szlovén és a horvát–dalmát humanisták együtt dolgoztak Wittenbergben és Urachban is, a könyvek terjesztésében pedig az említett területek kereskedő polgárai aktívan segítettek. A már említett térkép és a hozzá tartozó magyarázatot (France M. Dolinar) nagyon hasznosnak látom, hiszen még az ott élők sem ismerik azt a világi és egyházi igazgatási sokrétűséget, amely ezt a területet is jellemezte a korai újkorban.

Trubar életútja, teológiai nézetei és egyházszervező tevékenysége többféle megközelítésben is szerepel a kötetben. Rolf-Dieter Kluge átfogó, enciklopédia-szócikk formában megírt összefoglalásával (Überblick) kezdődik a „Biographie und Theologie” című fejezet. Szükség is van erre, két szempontból is. Az egyik a „kívülről látás”, amelyre nagyon nagy szüksége van mindenkinek. Különösen azoknak a kulturális közösségeknek, amelyek történelmük jelentős időszakában – a szlovének a teljes történelmük alatt, kivéve az utóbbi húsz évet – nem saját államuk határai közt éltek. A szlovéniai Trubar-évfordulós kiadványok szemlélete ebben a kötetben is tetten érhető (például Boris Golec írásaiban, mint a „Neue Erkenntnisse über die Herkunft und Identität von Primus Truber”). A dokumentumokat külső szemmel olvasó szakember kevésbé hajlamos anakronisztikus szempontok alapján értékelni elmúlt eseményeket. Kluge professzor így megrajzolja a krajnai parasztfiú útját a nemzeti kulturális hőssé válásig. Különösen fontosnak látom azt a képet, amelyet a szlovén diákokat Württembergben támogató Trubarról, illetve a szlovén irodalmi nyelv megeremtéséhez jelentősen hozzájáruló reformátor utóéletéről rajzolt. A tübingeni professzor „Überblick”-jét azért is fontosnak tartom, mert Trubar tevékenységét annak részletes ismeretére alapozva el tudta helyezni a württembergi szellemi térben.

Boris Golec már említett írása Trubar származásáról, identitásáról alapos esettanulmány. Sokat tanulhatunk belőle a korszak krajnai nyelvhasználatáról, de magam biztos vagyok abban, hogy Trubar számára azok a kérdések, amelyeket a 21. században az ő nyelvi, kulturális identitása kapcsán feltesznek,

nem léteztek. A tanulmány ezzel együtt fontos, hiszen egy évfordulós tudományos konferenciakötetet – reményeink szerint – 100 év múlva is elolvas valaki. Akkor már össze tudja hasonlítani az olvasó a 16. és a 21. századi krajnai/szlovéniai önszemlélet kérdéseit is.

Egy könyvtörténésznek, mint amilyen az ismertetés írója, a „Sprache und Drucke” fejezet a leginkább figyelemre méltó. Jochen Raecke az előzőekben felvetett lehetséges nézőpontokhoz egy szűkebb témát társított: Trubar irodalmi (szerzői és fordítói) teljesítményét értékeli több szempontból. Tanulmánya azért is érdekes, mert a nyomtatványok előszavait most nem a könyv történetének megírásához (kinek ajánlja, kik a támogatói, kik vetek részt a munkában stb.), hanem a szerző írói karakterének megrajzolásához használja (Primus Truber als Autor und Übersetzer). Összességében a fordító Trubart eredetibbnek, invenciózusabbnak látja, mint a szerzőt.

A szlovén, illetve délszláv nyomtatványok kritikai számbavétele régóta folyik. Külön érdekes ezek használatának, illetve az őket nyelvileg is értő lakossághoz való eljutásának a története. Wilfried Lagler Trubar nyomtatott életművét követi nyomon tetelesen, a megjelent munkák egyes példányait is kézbe véve (Kurzübersicht über die zu seinen Lebzeiten im Druck erschienene Werke Primus Truber). Krajnában és a Magyar Királyságban nem volt olyan nyomda, amelynek glagolita vagy cirill betűkészlete lett volna. Így 1560-ban Trubar szellemi, Hans Ungnad anyagi és Herzog Christoph von Württemberg elvi segítségével, a Tübingenhez közeli fürdőhelyen, Bad Urachban hozták létre azt a nyomdát, amely 1564 végig adott ki horvát és szlovén könyveket. E nyomda történetét, működésének anyagi feltételeit vizsgálja Hermann Ehmer (Primus Truber, Hans Ungnad von Donnegg und die Uracher Druckerei 1560–1564). De Trubar ügyének és tanítványának, Georg (Juraj) Dalmatinnak (1547?–1589) volt nyomdász segítségével Krajnában is. A Melanchthon-tanítvány Johann Manlius (Mannel) a lutheri és filippista tanoknak a délszlávok közti elterjesztését tartotta fontos ügyének. 1575–1581/82 közt Ljubjanában (Laibach) rendezte be műhelyét, majd a Bánffy-, a Zrínyi- és a Nádasdy-családok birtokain nyomtatott, Magyarországban. Armin Kohnle erről a missziós

tevékenységről számol be tanulmányában (Der Drucker und Buchhändler Johannes Manlius als Förderer der Reformation in Krain und Ungarn).

A konferencia és a kötet koncepciózusságát jelzik a következő két fejezet tanulmányai. Trubar életművének jelentőségét nem lehet ugyanis annak ismerete nélkül értékelni, hogy ne helyeznénk abba a történelmi, vallási, művelődési kontextusba, ahonnan származott (a Német-római Birodalom, Innerösterreich, Krajna), és ahova került (Württemberg). Miután a rekatolizáció és bizonyos mértékig az ellenreformáció hatására Belső-Ausztriából és a birodalomból a protestáns értelmiség és a lakosság egy része a nyugat-magyarországi protestáns családok birtokaira költözött, képet kell alkotnunk arról is, hogyan alakult a reformáció története Magyarország nyugati, délnyugati részein.

Württembergben Trubar nem egyszerűen egy második házra talált, mint Derendingen polgára (Wilfried Setzler tanulmányai a 16. századi Tübingent és Derendingent mutatják be). A választófejedelem, Christoph olyan nevelést kapott, amely érzékenyette azoknak a gondoknak a megértésére, amelyekkel egy tenni akaró exuláns küzdött. A nevelés részben a szlovén származású Michael Tiffernusnak (1488–1555) köszönhető. Ez utóbbi portréját és a délszláv diákokat támogató tevékenységét Franz Brendle mutatja be. Nagyon érdekes Sönke Lorenz írása, amelyben két nagyon eltérő karaktert és életutat vet össze: Primož Trubarét és a kortárs Pier Paolo Vergerióét. A Velencei Köztársaság területéről való Vergerio karrierje a katolikus világban töretlen volt, 1555-ben, már Herzog Christoph von Württemberg consiliariusaként Trubarral a szlovén nyelvű Biblia megteremtését tervezték. Közös munkálkodásuk a reformáció terjesztésében a délszlávok között még tíz évig, Vergerio haláláig tartott (Von Primus Trubers Saulus zu seinem Paulus: Pietro Paolo Vergerio).

Anton Schindling a 16. századi Habsburg Birodalomnak a török előretörés és a reformáció terjedése által kialakult valláspolitikai koordinárendszerét vizsgálja fel. A Habsburgok a török miatt komoly kompromisszum vállalására kényszerültek vallási téren, Magyarországon mindenképpen. Az örökös tartományokban azonban tisztán tudták érvényesíteni a katolicizmuszhoz hú elképzeléseiket. Ez Trubar hazája, Krajna számára azt jelentette,

hogy ő és hitbarátai exiliumba kényszerültek: ki Magyarországra, ki a Német-római Birodalom protestáns országaiba (Die Habsburger, das Reich, die Erblande und die reformation). France M. Dolinar két tanulmányban részletezi Belső-Ausztria és Krajna ellenreformációját; a történetet elviszi a harmincéves háború kitéréséig. Az exulánsok egyik befogadó területe a Magyar Királyság volt. Markus Hein a magyarországi reformáció történetét abból a szempontból összegzi, amint az a wittenbergi kapcsolatok mentén alakult: királyi udvar, főúri udvarok, erős filippista hatás, Melancthon tanítványainak jelentősége (Die Ausstrahlung der Wittenberger reformation auf Südosteuropa: das reich der Stephanskronen). Ez utóbbihoz csak annyi megjegyzést fűznék, hogy a kép, amelyet rajzol, pontos, de Magyarország nem „Südosteuropában” található.

A jubileumi Trubar-konferencia Tübingenben tehát bizonyította, hogy egy ötszáz éves történethez mindig lesz mit hozzátenni filológiailag, és a közös történetről – márpedig Európában szinte csak közös történetek vannak – csak közösen érdemes elmélkedni. Interdiszciplinárisan közösen: történészek, irodalmárok, régészek, teológusok, művészettörténészek, könyvtörténészek együtt; illetve nemzeti értelemben közösen: más és más népekhez, kultúrákhoz, iskolákhoz tartozók. De ezt a párbeszédet szigorúan csak a szakma szempontjai szerint szabad lefolytatni, kerülve az anakronizmust a szellemi áramlatok, a földrajzi kifejezések és az egykor élt emberek elvi megfontoltságának jellemzésekor.

MONOK ISTVÁN

Emődi András: Nagyváradi könyvkötészeti emlékek a 18. század második feléből. Nagyvárad, 2011. Nagyváradi Római Katolikus Püspökség – Varadinum Script Kiadó, 33, (7) l. 64 t.

Minél közelebb esnek a mához a történeti kötetek, annál nehezebb műhelyhez kapcsolni őket. Ez alól azok a könyvek kivételek, amelyek vagy szignáltak, vagy kis etiketten, a kötetábla belsejébe ragasztva olvasható a könyvkötő vagy a könyvkötő műhely neve, esetleg levéltári kutatások alapján könyvkötőszámlákkal, rendszeresen kötetű in-

tézmények gazdasági naplóinak kiadásrovatában azonosított vagy számadáskönyveiben tételesen felsorolt, könyvkötésre kifizetett összegek alapján lehet identifikálni. A 18–19. századi köteteket biztosan meghatározni díszítőmotívumok alapján majdnem lehetetlen, csak az előbb felsorolt adatok segítenek. (A könyvkötéshez használt réz-bronz szerszámok is áruvá váltak, ezeket több helyen is használhatták. Persze a kézzel vésetteknél, még az utánzatoknál is, vannak kis különbségek.) Romhányi Károly kötet is (A magyar könyvkötés művészete a XVIII–XIX. században. Bp. 1937) azért csak félsegítség, mert Romhányi a kötetek készítése helyét rendszerint a nyomda helyével egyezőnek veszi, holott nem ez az általános. J. Halász Margit alapvető, a magyar könyvkötő céheket tárgyaló munkája (Könyves szakmák a Kárpát-medencében a XVI–XIX. században. Debrecen, 2002) hozza a név szerint ismert mestereket és legényeket, de a nevekhez nincsenek hozzárendelve az adott műhelyből vagy mesterektől/legényektől származó kötetek, amelyekkel össze lehetne vetni egy éppen vizsgálendő, meghatározni szánt kötet.

Emődi András könyvét azért vesszük kézbe örömmel (miként a veszprémi kutatásokról Koncz Pál tanulmányait, vagy keressük fel a Ráday Gyűjtemény 18. századi kötéseinek elektronikus katalógusát), mert Emődi – Nagyvárad és környéke vonatkozásában, 1743–1792 között, a püspökség kiadási-bevételi naplóinak átvizsgálásával – bemutatja hat könyvkötő és két legény munkásságát. Végigveszi az egyszerű, gerincén díszített vagy a még egyszerűbb papírkötéses könyveiket, sőt a festett papírelőzéseket is, közölve fotóikat. Így lesz kötetéből kutatási segédkönyv. (A hatból csak Franz Xaver Hellepauer szerepel J. Halász Margit fent idézett könyve mellékletében a mesterek, legények és inasok névsorában; Johann Romayrt e mű a névjegyzékben nem, csak a 72. oldalon említi.) Az ilyen aprólékos, egy-egy város könyves kultúráját érintő kutatásokból állhat össze egyszer a magyar kötetéstörténet. Magyar könyvtárak tízezres állományát, összességében sokmillió nagyságrendű anyagát egy ember nem képes végig kutatni!

Emődi András kutatásai alapján lényeges megállapításokat tesz. A tényanyag feltárásában alapos, következtetéseiben óvatos, visszafogott. Fontos helyreigazítása, hogy – az eddigi szakirodalommal